

เที่ยวชมคนตาย: สังคมเรียนรู้อะไรจากการท่องเที่ยวแบบมืด [Dark Tourism]

เรื่องของคนตาย อาจถือได้ว่าเป็นเรื่องส่วนตัวซึ่งไม่ควรเผยแพร่ในพื้นที่สาธารณะ
อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงแล้ว เรื่องของคนตายสามารถกลายเป็นที่จับจ้อง (Gaze) ของ
สาธารณชนได้เมื่อเรื่องของคนตายไปปรากฏอยู่ในพิพิธภัณฑ์และนิทรรศการที่เกี่ยวข้อง
ตัวอย่างเช่น ค่ายกักกันเอาชวิตซ์ (Auschwitz) ซึ่งเคยเป็นพื้นที่คุมขังและทรมานชาวยิวในช่วง
สงครามโลกครั้งที่สอง ค่ายกักกันนี้ถูกเปลี่ยนเป็นพิพิธภัณฑ์เพื่อฉายให้เห็นการสังหารหมู่ชาวยิวใน
พื้นที่จริง เช่นเดียวกับคุกตวลสเลง (Tuol Sleng) ซึ่งเคยเป็นพื้นที่กักขังชาวกัมพูชาซึ่งรัฐบาลใน
สมัยพอลพตมองว่าเป็นปฏิปักษ์ คุกดังกล่าวถูกเปลี่ยนเป็นพิพิธภัณฑ์เพื่อฉายให้เห็นความโหดเหี้ยม
ทารุณที่รัฐบาลมีต่อประชาชนกัมพูชาในขณะนั้น สำหรับในประเทศไทยก็มีเช่นพิพิธภัณฑ์ศิริราช ซึ่ง
ฉายให้เห็นสิ่งของที่เกี่ยวกับการตายของผู้เสียชีวิตและร่างของนักโทษประหาร เป็นต้น ในทาง
มานุษยวิทยา อาจเรียกพิพิธภัณฑ์และนิทรรศการเรื่องคนตายว่าเป็นการท่องเที่ยวแบบมืด หรือ
Dark Tourism นั่นเอง

บทความชิ้นนี้จะทำการศึกษาในเบื้องต้นว่า สังคมเรียนรู้อะไรจากการท่องเที่ยวแบบมืด
โดยเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวแบบมืด จากนั้นจึงจะกล่าวถึงสังคมกับ
การเรียนรู้เรื่องการท่องเที่ยวแบบมืด และปิดท้ายด้วยการย้อนกลับมากล่าวถึงสังคมไทย

แนวคิดของการท่องเที่ยวแบบมืด

การท่องเที่ยวแบบมืด (Dark Tourism) หมายถึง การเที่ยวชมสถานที่ที่เคยเกิดความตาย
ไม่ว่าจะเป็นสถานที่ที่เคยมีอุบัติเหตุ ฆาตกรรม การสังหารหมู่ การฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ สงคราม โรค
ระบาด และภัยพิบัติทางธรรมชาติ ก็นับรวมเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวแบบมืดทั้งสิ้น ทั้งนี้
John Lennon และ Malcom Foley ซึ่งเป็นนักวิชาการผู้บัญญัติศัพท์ Dark Tourism ในช่วง
กลางทศวรรษ 1990 ถือว่า การท่องเที่ยวแบบมืดเป็นการทำให้สถานที่ที่เคยมีความตายกลายเป็น
สินค้าเพื่อการบริโภค (ปิยรัตน์ ปันลี, 2565, น.105)

อย่างไรก็ตาม การท่องเที่ยวแบบมืดในแต่ละแห่งก็ยังคงมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับการ
พิจารณาผ่านปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งสำหรับ Richard Shapley แล้ว เขาได้แบ่งประเภทการท่องเที่ยว
แบบมืดออกเป็น 4 กลุ่ม โดยพิจารณาจากปัจจัยอุปสงค์-อุปทาน (Demand-Supply) **กลุ่มที่ 1**
คือ การท่องเที่ยวแบบสีหม่น (Pale Tourism) เป็นการท่องเที่ยวแบบมืดที่ไม่ได้ตั้งใจดึงดูด
นักท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวในกลุ่มนี้ ไม่ได้มีความสนใจในเรื่องความตายมากเท่าใดนัก **กลุ่มที่ 2** คือ
อุปสงค์การท่องเที่ยวแบบสีเทา (Grey Tourism Demand) เป็นการท่องเที่ยวแบบมืดที่ไม่ได้

ตั้งใจดึงดูดนักท่องเที่ยวเช่นกัน แต่นักท่องเที่ยวผู้นิยมคลังโคล้เรื่องความตาย ให้ความสนใจมาเยี่ยมชม **กลุ่มที่ 3** คือ อุทยานการท่องเที่ยวแบบสีเทา (Grey Tourism Supply) เป็นการท่องเที่ยวแบบมืดที่ดึงดูดนักท่องเที่ยว แต่ไม่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวผู้นิยมคลังโคล้เรื่องความตายได้มากนัก นักท่องเที่ยวที่ไม่ได้นิยมเรื่องดังกล่าว ยังมีสัดส่วนในการเข้ามาเยี่ยมชมมากกว่า **กลุ่มที่ 4** คือ การท่องเที่ยวแบบสีดำ (Black Tourism) เป็นการท่องเที่ยวแบบมืดที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาสัมผัสกับเรื่องของความตายอย่างแท้จริง และสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวผู้นิยมคลังโคล้เรื่องความตายได้เป็นอย่างดี (Richard Shapley, 2009, p.20; Ramesh Raj Kunwar and Neeru Karki, 2019, p.46)

ขณะเดียวกัน นักวิชาการอีกคนหนึ่งคือ Philip R. Stone ยังได้จัดแบ่งประเภทการท่องเที่ยวแบบมืดโดยพิจารณาจากวัตถุประสงค์และรูปแบบของการจัดตั้งแหล่งท่องเที่ยว โดย Stone สามารถแบ่งได้ 6 กลุ่ม และไล่เรียงตามระดับแถบแสง (Spectrum) จากสว่างที่สุดไปจนถึงดำมืดที่สุด หากกล่าวโดยรวมแล้ว กลุ่มซึ่งมีแถบแสงสว่างที่สุด (Lightest) คือการท่องเที่ยวแบบมืดที่จัดตั้งขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ทางการค้า เน้นความบันเทิงชวนตื่นเต้นมากกว่าข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น และไม่เกี่ยวข้องข้อกับอิทธิพลหรืออุดมการณ์ทางการเมือง การท่องเที่ยวแบบมืดในกลุ่มนี้อาจนึกถึงตัวอย่างเช่นการจัดนิทรรศการห้องใต้ดิน (ที่เพิ่งสร้าง) ของอดีตฆาตกรโรคจิตในพื้นที่โดยมีการสร้างคุกเล็ก ๆ และอุปกรณ์สำหรับทรมานเหยื่อ ตลอดจนบรรยากาศทั้งหลายที่ชวนให้รู้สึกว้าวมืดมนนั้นยังวนเวียนอยู่แถวนี้ เป็นต้น ขณะที่กลุ่มซึ่งมีแถบแสงดำมืดที่สุด (Darkest) คือการท่องเที่ยวแบบมืดที่จัดตั้งขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ในเรื่องการศึกษา เป็นประวัติศาสตร์ความทรงจำ ให้ความสำคัญกับข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น และยังอาจเกี่ยวข้องกับอิทธิพลหรืออุดมการณ์ทางการเมือง (Richard Shapley, 2009, p.21) การท่องเที่ยวแบบมืดในกลุ่มนี้มีตัวอย่างมากมาย เช่น พิพิธภัณฑ์อนุสรณ์สันติภาพฮิโรชิมา (Hiroshima Peace Memorial Museum) ซึ่งฉายให้เห็นภาพความสูญเสียของชาวญี่ปุ่นจากการทิ้งระเบิดปรมาณูของกองทัพสหรัฐอเมริกาในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง พิพิธภัณฑ์แห่งนี้แตกต่างตรงข้ามกับอนุสรณ์สถานเหยื่อการสังหารหมู่หนานกิง (Memorial Hall of the Victim in Nanjing Massacre) ซึ่งฉายให้เห็นภาพโศกนาฏกรรมความรุนแรงซึ่งกองทัพญี่ปุ่นกระทำต่อชาวจีนในช่วงสงครามเดียวกัน โดยชื่อ Memorial Hall of the Victim in Nanjing Massacre นั้น ยังมีการเพิ่มคำต่อท้ายด้วยว่า by Japanese Invader เพื่อชี้ให้เห็นว่าโศกนาฏกรรมครั้งนี้เกิดขึ้นจากผู้รุกรานที่มีชื่อว่าชาวญี่ปุ่น

สังคมกับการเรียนรู้เรื่องการท่องเที่ยวแบบมืด

เมื่อพิจารณาในอีกด้านหนึ่ง การท่องเที่ยวแบบมืดถือเป็นสิ่งทำหายนกรอบทางศีลธรรมของสังคมพอสมควร เพราะการนำความทุกข์ทรมานของผู้อื่นมาเผยแพร่ในพื้นที่สาธารณะ ทั้งยังเกี่ยวข้องกับธุรกิจ สามารถถูกวิพากษ์ได้ว่าเป็นการไม่เคารพต่อศักดิ์ศรีของมนุษย์ อย่างไรก็ตาม

ประเด็นที่นักมานุษยวิทยาตั้งคำถามถึง มิใช่ประเด็นที่ว่าการท่องเที่ยวแบบนี้สมควรดำรงอยู่ต่อไปหรือไม่ หากแต่เป็นคำถามที่ว่าสังคมเรียนรู้จะไรจากการท่องเที่ยวแบบมิดนี้ คำตอบของคำถามดังกล่าวอาจทำให้เรามองเห็นเหรียญอีกด้านหนึ่งของการท่องเที่ยวแบบมิดก็ได้ โดยในที่นี้จะแบ่งออกเป็น 3 ประการได้แก่

1. การท่องเที่ยวแบบมิด อาจช่วยให้กลุ่มคนบางกลุ่มสามารถเรียนรู้ถึงประสบการณ์ความตื่นเต้นหวาดเสียว การท่องเที่ยวแบบมิดซึ่งสามารถเติมเต็มประสบการณ์ดังกล่าวได้ มักอยู่ในกลุ่มการท่องเที่ยวแบบมิดแถบแสงสว่างที่สุด (Lightest) ดังที่ได้อธิบายไปแล้ว การท่องเที่ยวแบบมิดในกลุ่มดังกล่าว จะเริ่มต้นจากการหิบบิบบิตำนานหายณะของเมืองสักเรื่องหนึ่งขึ้นมาตีความใหม่ จากนั้นจึงสร้างฉากจำลอง (โดยเฉพาะการสร้างคุกมืดใต้ดิน หรือ Dungeon) เหตุการณ์จำลองตลอดจนองค์ประกอบต่าง ๆ เพื่อเร่งเร้าความรู้สึกขวัญผวาของนักท่องเที่ยวออกมาให้ได้มากที่สุด ทั้งนี้ การท่องเที่ยวแบบมิดซึ่งเกี่ยวข้องกับตำนานฆาตกรต่อเนื่องในอดีต เป็นกรณีตัวอย่างที่ชัดเจนมากที่สุดเช่น นิทรรศการ Jack the Ripper ของอังกฤษ ก็มีการหาดีกร้างเพื่อปรับปรุงให้เป็นแหล่งโสเภณีเสื่อมโทรมของลอนดอนช่วงทศวรรษ 1880 ซึ่ง Jack มักใช้เป็นสถานที่ก่ออาชญากรรม เป็นต้น (Philip R. Stone, 2009a, p.167-185)

2. การท่องเที่ยวแบบมิด ถือเป็นพื้นที่ที่กลุ่มคนบางกลุ่มใช้เป็นพื้นที่ทางจิตวิญญาณในอีกรูปแบบหนึ่ง กล่าวคือ การท่องเที่ยวแบบมิดก็เปรียบเสมือนการรวมตัวของผู้คนซึ่งต้องการสื่อสารและปลดปล่อยอารมณ์ความรู้สึกบางอย่าง โดยเฉพาะอารมณ์ความเศร้าและอารมณ์ของการใคร่ครวญระลึกถึง ทั้งนี้ Philip R. Stone เรียกว่าเป็นพื้นที่ทางธรรมแบบใหม่ (New Moral Spaces) ในสังคมสมัยใหม่ที่โลกแบบฆราวาสแยกตัวออกจากโลกทางศาสนาแล้วนั้น ผู้คนไม่จำเป็นต้องรวมตัวกันไปโบสถ์หรือสุสานเพื่อแสดงออกถึงความศอกเศร้าอาลัยก็ได้ เพราะการได้มาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์และนิทรรศการซึ่งเกี่ยวข้องกับคนตาย ก็เป็นเสมือนการเปิดพื้นที่ให้ผู้คนได้มารวมตัวกันเพื่อแสดงออกถึงอารมณ์ความรู้สึกดังกล่าว ถือเป็นพื้นที่ทางจิตวิญญาณเหมือนกัน (Philip R. Stone, 2009b, p.56-72) พิพิธภัณฑ์และนิทรรศการเรื่องคนตายซึ่งทำหน้าที่เป็นพื้นที่ทางจิตวิญญาณ พบมากในพิพิธภัณฑ์และนิทรรศการซึ่งเกี่ยวข้องกับโศกนาฏกรรมครั้งใหญ่ที่มีผู้เสียชีวิตเป็นจำนวนมากจากการก่อการร้าย การสังหารหมู่ การฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ สงครามอุบัติเหตุ และภัยพิบัติทางธรรมชาติ

3. หากผู้ที่เกี่ยวข้องมีแนวทางในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม การท่องเที่ยวแบบมิดก็สามารถทำให้เป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ซึ่งมีประโยชน์ต่อหลายสาขาวิชา เช่น กายวิภาคศาสตร์ นิติวิทยาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม กล่าวเฉพาะในด้านประวัติศาสตร์ การสร้างพิพิธภัณฑ์และนิทรรศการที่เกี่ยวข้องกับความตาย มีความสัมพันธ์กับเรื่องของการจัดการและการควบคุมความทรงจำของผู้คนให้เป็นไปตามที่ผู้จัดต้องการอยู่ด้วย ความทรงจำเป็นเรื่องของอดีต แต่ความทรงจำสามารถถูกหรือสร้าง (Reconstruction) เพื่อตีความ เขียน และแสดง

ใหม่ตามทิศทางที่ผู้กำกับต้องการได้เสมอ ทั้งยังสามารถผลิตซ้ำจนสังคมเชื่อว่าความทรงจำเช่นนั้น เป็นสิ่งน่าเชื่อถือที่สุด (Maurice Halbwachs, 1992, p.46-51) จึงไม่แปลกที่การท่องเที่ยวแบบ มีดกลุ่มแถบแสงดำมืดที่สุด (Darkest) ซึ่งได้อธิบายไปแล้ว จะมีภาพสะท้อนของอิทธิพลและ อุดมการณ์ทางการเมืองอยู่สูง เช่น พิพิธภัณฑสถานและนิทรรศการที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ความรุนแรง ทางการเมือง พิพิธภัณฑสถานและนิทรรศการดังกล่าวมักมีเรื่องเล่าหลัก (Grand Narrative) ของ ตนเอง ขณะที่เรื่องเล่าในมุมมองอื่น ๆ ซึ่งมีอยู่จำนวนมากอาจไม่ได้รับความสำคัญมากนัก กล่าวอีก หนึ่งก็คือถูกผลักดันให้ไปอยู่ชายขอบ ยิ่งเรื่องเล่านั้นมีลักษณะขัดแย้งกับเรื่องเล่าหลักมากเท่าใด ก็ ยิ่งถูกผลักดันให้ไปอยู่สุดชายขอบมากเท่านั้น ส่งผลให้ในบางกรณี ผู้ที่มีส่วนได้เสียกับเหตุการณ์ความ รุนแรงในครั้งนั้น ยังอาจรู้สึกไม่เห็นด้วยและไม่สบายใจต่อเนื้อหาของงานเสียด้วยซ้ำ (จุฬารัตน์ ดำรงวิถีธรรม, 2567, น.70-73) ดังนั้น การท่องเที่ยวแบบมีดในลักษณะนี้ จึงควรต้องมีการ พิจารณาอย่างละเอียดรอบคอบด้วย

การท่องเที่ยวแบบมีดในสังคมไทย

ในสังคมไทย การท่องเที่ยวแบบมีดอาจยังไม่เป็นที่คุ้นหูคุ้นตามากนัก แต่ในความเป็นจริง แล้ว สังคมไทยก็มีแหล่งท่องเที่ยวแบบมีดอยู่บ้าง เช่น ศูนย์ประวัติศาสตร์ช่องเขาขาด (จังหวัด กาญจนบุรี) ซึ่งฉายให้เห็นความทุกข์ทรมานของเชลยศึกสงครามที่กองทัพญี่ปุ่นนำมาใช้เป็น แรงงานสร้างทางรถไฟในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง, อุทยานประวัติศาสตร์ถ้ำแดง (จังหวัด พัทลุง) ซึ่งฉายให้เห็นประวัติศาสตร์ความรุนแรงซึ่งรัฐกระทำต่อชาวบ้านในข้อกล่าวหาว่าสนับสนุน คอมมิวนิสต์, พิพิธภัณฑสถานระหว่างประเทศ (จังหวัดพังงา) ซึ่งฉายให้เห็นภาพความสูญเสียของ ผู้คนในเหตุการณ์ภัยพิบัติทางธรรมชาติครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ.2547 เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การท่องเที่ยวแบบมีดในสังคมไทยก็ยังไม่ได้รับการทบทวนมากนัก ปิยรัตน์ ปันลี ตั้งข้อสังเกตว่า สังคมไทยมองการท่องเที่ยวแบบมีดผ่านแง่มุมที่จำกัด สังคมอาจมองการ ท่องเที่ยวแบบมีดเป็นเพียงของแปลกซึ่งสามารถสร้างผลกำไรทางเศรษฐกิจได้ หรืออาจมองเพียง แค่นั้นเป็นเรื่องของอดีต นอกจากนี้ แหล่งท่องเที่ยวแบบมีดบางแห่ง แม้มีเจตนาให้นักท่องเที่ยวได้ เรียนรู้การทำงานของสาขาวิชาต่าง ๆ แต่ผลอาจกลับเป็นการสร้างความรู้สึกบางอย่างที่ทำให้ นักท่องเที่ยวไม่คิดจะกลับมาเยี่ยมชมอีก เช่น พิพิธภัณฑสถานศิริราช ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑสถานที่มีเจตนาในการ ให้ความรู้เรื่องนิติวิทยาศาสตร์และการแพทย์ แต่นักท่องเที่ยวอาจรู้สึกว่าเป็นพิพิธภัณฑสถานซึ่งสร้าง ความรู้สึกน่ากลัวมากเกินไป เป็นต้น ทั้งนี้ เมื่อย้อนกลับมาพิจารณาถึงในแวดวงวิชาการ ก็พบว่า นักมานุษยวิทยายังให้ความสำคัญต่อเรื่องมานุษยวิทยาความตายซึ่งสัมพันธ์กับเรื่องของศาสนาและ เรื่องของการแพทย์เป็นส่วนใหญ่ ขณะที่เรื่องของการท่องเที่ยว คงต้องใช้ระยะเวลาอีกสักพักหนึ่ง ถึงจะได้รับความสนใจมากขึ้น นอกจากนี้ สังคมไทยส่วนใหญ่ก็เหมือนกับสังคมอื่นซึ่งมองการ ท่องเที่ยวแบบมีดเป็นภาพเชิงลบ การใช้คำว่ามืด (Dark) ก็แสดงให้เห็นถึงมุมมองที่เป็นแง่ลบมา

ตั้งแต่ต้นแล้ว เพราะการนำความตายของคนอื่นมาทำให้เป็นสินค้าในพื้นที่สาธารณะ ไม่ใช่เรื่องที่ถูกต้องหากมองจากกรอบทางศีลธรรมของสังคม การท่องเที่ยวแบบมิดมีความเสี่ยงที่จะถูกวิพากษ์ว่ากำลังละเมิดศักดิ์ศรีของมนุษย์ (ปิยรัตน์ ปันลี, 2565, น.115-119)

และดังที่ได้กล่าวไว้แล้วว่าการท่องเที่ยวแบบมิดเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ความทรงจำของผู้คน การเรียนรู้เรื่องราวที่ปรากฏในพิพิธภัณฑ์และนิทรรศการเรื่องคนตายจึงมีความสำคัญมาก ซึ่งการท่องเที่ยวแบบมิดในสังคมไทยก็คงไม่แตกต่างกันมากนัก อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าในสังคมไทย การฉายภาพความสูญเสียผ่านพิพิธภัณฑ์และนิทรรศการที่เกี่ยวข้อง ก็ยังคงมีภาพสะท้อนของการช่วงชิงเรื่องเล่าความทรงจำอยู่มาก แต่มีเพียงหนึ่งเรื่องซึ่งจะได้เป็นเรื่องเล่าหลักในพิพิธภัณฑ์และนิทรรศการ ขณะที่อีกหลายเรื่องเล่ายังคงถูกเบียดขับและต้องรอคอยเวลาที่จะสามารถปรากฏตัวได้ เช่น งานศึกษาของจุฬารัตน์ ดำรงวิถีธรรม เรื่องอุทยานประวัติศาสตร์ถ้ำแดง ก็แสดงให้เห็นว่าไม่ได้มีเพียงเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบที่รัฐกระทำต่อชาวบ้านเท่านั้น หากแต่ยังมีเรื่องผลกระทบที่เกิดจากฝ่ายคอมมิวนิสต์เองด้วย อย่างไรก็ตาม เรื่องเล่าอย่างหลังนี้ถือเป็นเรื่องเล่าที่แปลกแยกและไม่สมควรพูดถึงในอุทยานประวัติศาสตร์ ทั้งยังส่งผลให้เจ้าของเรื่องบางรายเลือกที่จะไม่เดินทางไปอนุสรณ์เมื่อมีการจัดงานรำลึกด้วย เป็นต้น (จุฬารัตน์ ดำรงวิถีธรรม, 2567, น.72-73)

ดังนั้น สังคมไทยจึงยังจำเป็นต้องเรียนรู้เรื่องของการท่องเที่ยวแบบมิดอยู่อีกมากทั้งในเชิงทฤษฎีและในเชิงปฏิบัติ จำเป็นต้องมีการทบทวนศึกษาเรื่องการท่องเที่ยวแบบมิด เนื่องจากการท่องเที่ยวแบบมิดไม่สามารถทำความเข้าใจได้โดยใช้มุมมองที่จำกัด และการท่องเที่ยวแบบมิดยังเกี่ยวข้องกับกรอบศีลธรรมของสังคมอีกด้วย

ทิ้งท้าย

การท่องเที่ยวแบบมิด เป็นปรากฏการณ์ซึ่งนำทำการศึกษว่าสังคมเรียนรู้อะไรจากการเที่ยวชมเรื่องราวของคนตายนี้ พวกเขาเพียงแค่อยากรู้อยากเห็น? อยากรู้ประสบการณ์ความตื่นเต้นหวาดเสียว? อยากรู้ใช้เป็นพื้นที่ทางจิตวิญญาณในรูปแบบหนึ่ง? หรืออยากรู้ใช้เป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ในสาขาวิชาต่าง ๆ ? เป็นต้น คำตอบที่มีความหลากหลายเช่นนี้ ช่วยทำให้เข้าใจถึงการดำรงอยู่ของการท่องเที่ยวแบบมิดจากหลายมุมมอง อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการท่องเที่ยวแบบมิดเป็นเรื่องที่มีรายละเอียดซับซ้อน สังคมจึงต้องมีความระมัดระวังอย่างยิ่งต่อการทบทวนศึกษาและการนำเสนอเรื่องราวของคนตายในพื้นที่สาธารณะผ่านการท่องเที่ยว

ผู้เขียน

ธนวัฒน์ รุ่งเรืองต้นตีสุข นักวิจัย

ฝ่ายวิจัยและส่งเสริมวิชาการ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

บรรณานุกรม

- จุฬารัตน์ ดำรงวิถีสรร. (2567). "การสร้างและการช่วงชิงความทรงจำ "ถึงแดง"." ใน **ลบเลือน เคลื่อนที่ ทวีทบ** **มานุษยวิทยาความทรงจำ การเคลื่อนที่ และความซับซ้อน**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ปิยรัตน์ ปันลี. "มานุษยวิทยากับการศึกษาการท่องเที่ยวเชิงมืดในประเทศไทย." ใน **วารสารมานุษยวิทยา**, 5:2 (กรกฎาคม 2565).
- Halbwachs, Maurice. (1992). **On Collective Memory**, Lewis A. Coser (Translated). Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Kunwar, Ramesh Raj and Neeru Karki. "Dark Tourism: Understanding the Concept and Recognizing the Values." In **Journal of APF Command and Staff College**, 2: 1 (2019).
- Shapley, Richard. (2009). "Shedding Light on Dark Tourism: An Introduction." In **The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism**. Bristol: Channel View Publications.
- Stone, Philip R. (2009a). "It's a Bloody Guide: Fun, Fear and a Lighter side of Dark Tourism at the Dungeon Visitor Attractions, UK." In **The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism**. Bristol: Channel View Publications.
- Stone, Philip R. (2009b). "Dark Tourism: Morality and New Moral Spaces." In **The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism**. Bristol: Channel View Publications.